

Poznań 20.11.2017

Dr hab. Aleksander Grzelak, prof. nadzw. UEP
Katedra Makroekonomii i Gospodarki Żywnościowej
Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu

Recenzja rozprawy doktorskiej Pani mgr Justyny Kufel-Gajda pt.: „Cykl koniunkturalny a zmienność marż w polskim przemyśle spożywczym”, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – PIB, Warszawa 2017, ss. 235 (maszynopis), napisanej pod kierunkiem dr hab. Szczepana Figiela, prof. nadzw. IERiGŻ i dra Mariusza Hamulczuka

I. Ocena formalnej i merytorycznej strony rozprawy

Recenzowana rozprawa liczy 235 stron pogrupowanych w cztery rozdziały oraz wstęp, podsumowanie i wnioski, bibliografię, spisy tabel i rysunków, aneksy, z czego tekst zasadniczy (z wyłączeniem bibliografii, spisów i aneksów) stanowi 82 %. Wykaz bibliografii cytowanej w pracy liczy aż 342 pozycji, z czego zdecydowana większość jest anglojęzyczna. Ponadto, rozprawa zawiera 35 tabel oraz 26 rysunków i 28 załączników. Dane te wskazują na bardzo mocne oparcie prowadzonych analiz na przeglądzie literatury tematu oraz danych empirycznych. W sumie daje się zauważyć, że szczególnie silną stroną pracy jest jej warsztat badawczy, zastosowanie wyrafinowanych metod analitycznych, przegląd literatury, z kolei syntezy nie zawsze nadążają za tym wysokim poziomem części empirycznych. Uwagę zwraca także wzorowa szata graficzna recenzowanej pracy, dobry warsztat pisarski, staranna redakcja, aczkolwiek w kilku miejscach Doktorantka niewłaściwie dokonała organizacji tekstu na stronie zostawiając niepotrzebnie tzw. „światło”. Praca napisana jest dobrze pod względem językowym, narracja prowadzona jest na ogół w sposób zrozumiały, aczkolwiek zdarzają się fragmenty, które nieco zniechęcają potencjalnych czytelników do jej lektury.

1. Wybór problematyki badawczej i tematu pracy. Temat podjęty przez Doktorantkę uznaję za interesujący i aktualny dla dyscypliny ekonomii, w szczególności ekonomia gospodarki żywnościowej. Uwagę zwraca złożoność poruszanej problematyki, która wymagała zarówno dobrej znajomości zagadnień makroekonomicznych, teoretycznych jak i metodycznych, w tym ilościowych. Podjęte w rozprawie zagadnienia są w moim przekonaniu cenne z naukowego, jak i praktycznego punktu widzenia.

Problematyka dotycząca związków pomiędzy cyklem koniunkturalnym pomimo, że podejmowana była wielokrotnie, zwłaszcza w ramach nurtu ekonomii neokenesowskiej, wciąż stanowi wyzwanie dla ekonomistów. Wynika to ze złożonej materii tych badań, jak i dynamicznie zmieniającego się otoczenia. Interesujące jest to, że istnieje wiele badań potwierdzających zarówno antycykliczność marż, jak ich procykliczny charakter.

W przypadku przemysłu spożywczego zagadnienie marż jest istotne z punktu widzenia bezpieczeństwa żywnościowego i interesu konsumentów. W związku z tym poruszana problematyka ma także wymiar aplikacyjny. Chodzi tu o monitorowanie cen w branżach przemysłu spożywczego o najwyższych marżach, czy skuteczność działań urzędu antymonopolowego. Jedynym mankamentem jaki dostrzegam w kontekście tematu jest jego sformułowanie. Nie powinno używać się stwierdzenia „...w polskim przemyśle spożywczym” w sytuacji znacznego udziału kapitału zagranicznego, a z drugiej strony braku dokonania delimitacji przemysłu spożywczego ze względu na tytuły własności (polski i zagraniczny) bardziej adekwatny byłby tytuł „...w przemyśle spożywczym w Polsce”.

2. Cele, zakresy badań. Deklarowanym celem głównym badań jest „...określenie charakteru cykliczności marż w polskim przemyśle spożywczym pod względem kierunku i czasu, jak również estymacja zależności pomiędzy marżami a koniunkturą gospodarczą”. Uważam, że cel ten nakreślony został adekwatnie do oryginalności wymaganej od pracy doktorskiej. Myślę jednak, że druga część celu stanowi jedynie rozwinięcie pod względem instrumentalnym części pierwszej. Po zapoznaniu się z rozprawą doktorską stwierdzam, że cel główny został z powodzeniem zrealizowany.

W pracy sformułowano także trzy cele szczegółowe, które dobrze wpisują się w rozwinięcie tytułowego zagadnienia. Ich sformułowania nie budzą zastrzeżeń. W przypadku oceny zakresów badań chciałbym zauważyć ich właściwe dookreślenie. Zarówno zakres podmiotowy jak i przedmiotowy zostały właściwie nakreślone. Z kolei zakres czasowy badań

(lata 2000-2013) był wystarczający do realizacji postawionych celów. Pozwoliło to na dobre osadzenie poruszanych problemów w perspektywie retrospektywnej.

3. Hipotezy badawcze. Doktorantka sformułowała trzy hipotezy badawcze. Poziom oryginalności dwóch pierwszych oceniam wysoko. Natomiast hipoteza trzecia odnośnie tego, że „...*marże i koniunktura gospodarcza wpływają na siebie wzajemnie*” jest dość oczywista, aczkolwiek samo skwantyfikowanie wpływu jest istotnym elementem rozprawy. Hipotezy zweryfikowano poprawnie, w oparciu o przegląd literatury, a przede wszystkim dane empiryczne i zaawansowane metody badawcze. W sumie hipotezy wprowadzają cenny element do dyskusji naukowej.

4. Metodyka badawcza i ocena źródeł. Praca ma charakter teoretyczno-empiryczny. Doktorantka przyjęła głównie metodę indukcji. Oprócz przeglądu literatury wykorzystwała metody statystyczne i ekonometryczne. Uwagę zwraca bardzo szeroki wachlarz wykorzystanych metod obliczeniowych (aż 7 specyfikacji w przypadku marż pracy, 2 specyfikacje marż za pomocą metody Rogera, wielowariantowa delimitacja składnika cyklicznego, metoda NBER dla wyznaczenia punktów zwrotnych, ponadto wykorzystano korelacje liniowe, dynamiczne, panelowe modele regresji, koherencję, przesunięcia fazowe, analizę spektralną, testy przyczynowości Grangera, modele VAR, SVAR). Wykorzystanie tych metod dokonane zostało w oparciu aż o 7 programów komputerowych (Grtel, R, JMulti, E-Views, Matlab, Excel, BUSY). Doktorantka z profesjonalizmem i swobodą porusza się po tych zagadnieniach. Miejscami można nawet odnieść wrażenie nadmiaru wykorzystanych metod, czy też pojawia się refleksja odnośnie tego, czy praca nie dotyczy metod badań związku cyklu i marż. Kwantyfikacja wybranych zagadnień dokonana została w sposób kompleksowy, pełny z zastosowaniem wielu alternatywnych podejść badawczych. Wykorzystania tak wielu różnorodnych metod zasługuje na uznanie. Pozwoliło to Autorce na odkrycie wielu zależności oraz pogłębienie ustaleń poczynionych we wcześniejszych częściach pracy. Na podkreślenie zasługuje także czytelne przedstawienie części metodycznej, jak również odniesienie się do ograniczeń badawczych związanych z niedostatkami materiałów źródłowych. Materiał empiryczny wykorzystany w pracy pochodzi z publikacji GUS, baz danych EUROSTAT, jak i danych zawartych na portalach internetowych. Sposób ich wykorzystania nie budzi zastrzeżeń.

Przechodząc do oceny bibliografii zamieszczonej w rozprawie pragnę podkreślić jej bardzo szeroki zakres, właściwy dobór i różnorodność. Uwagę zwraca wykorzystanie

aktualnej literatury, w tym zagranicznej, jak i materiałów źródłowych. W pracy uwzględniono zarówno pozycje związane z teorią ekonomii, jak i metodami ekonometrycznymi. Do pełni szczęścia brakuje szerszego wykorzystania pozycji dotyczących cyklu koniunkturalnego autorstwa prof. M. Kaleckiego (np. *Teoria cyklu koniunkturalnego*). W sumie analizując dobór literatury można zauważyć, iż deklarowany temat potraktowany został relatywnie szeroko, w sposób systemowy.

5. Struktura pracy oraz uwagi do poszczególnych jej części. Rozprawa została zaprojektowana jako monografia tematu składającego się z czterech rozdziałów oraz wstępu i zakończenia. Praca posiada prawidłową, klarowną, bardzo dobrze przemyślaną strukturę. Objętość poszczególnych rozdziałów i podrozdziałów jest uzasadniona zakresem i przedmiotem prowadzonych rozważań. Wątki teoretyczne oraz empiryczne zostały właściwie zintegrowane. Sposób prowadzenia rozważań zawartych w pracy jest właściwy, cechujący się odpowiednią sekwencją logiczną wyводу oraz odpowiednim tokiem postępowania analitycznego.

Rozdział pierwszy ma charakter wprowadzający w główną tematykę rozważań. Dokonano przeglądu teorii cyklu koniunkturalnego. Omówiono ekstrakcję wahań koniunkturalnych, jak i propedeutykę cykli koniunkturalnych. Wysoko oceniam treści zawarte w podrozdziałach 1.3 i 1.4, a zwłaszcza podjętą w nich dyskusję naukową świadczącą o dojrzałości Doktorantki, jak i erudycji w obszarze znajomości historii myśli ekonomicznej. Z drugiej strony rozważania zawarte w podrozdziałach 1.1 i 1.2 miejscami są nadmiernie podręcznikowe. Niedosyt wywołuje także brak odniesień do teorii cyklu koniunkturalnego prof. Michała Kaleckiego. Rozdział ten oceniam pozytywnie.

Rozdział drugi dotyczy metodologicznych aspektów analiz marż. Rozważania ogniskują wokół zagadnień propedeutyki marż, ich estymacji, cykliczności oraz badań interakcji marż w wahaniami koniunktury. Uwagę zwraca bardzo szczegółowy charakter analiz, jak i głębokie osadzenie rozważań w teorii. Jednak za szczególnie cenne uznaję interesującą dyskusję dotyczącą teoretycznych przesłanek ustalania marż oraz metodycznych aspektów badania związków marż i koniunktury. Ponadto uwagę zwraca zaawansowany wywód analityczny, przeprowadzony z elegancją, swobodą i bardzo dobrym opanowaniem warsztatowym, a związany z oszacowaniem marż według metody Rogera i jej specyfikacjami. Kwestie te są kluczowe w części empirycznej pracy. Rozdział ten zasługuje na wysoką ocenę.

W kolejnej części pracy dokonano oceny koniunktury w Polsce oraz zmienności marż w przemyśle spożywczym. Dokonano interpretacji metod pomiaru koniunktury, jak i zmienności marż. Interesujący jest wniosek, że wejściu Polski do UE towarzyszyła tylko chwilowa i nieznaczna poprawa koniunktury (s.122). Szkoda, że Doktorantka nie rozwinęła tego wątku. Uwagę zwraca również konkluzja badawcza iż dominujące cykle marż są o rok krótsze w porównaniu do cykli koniunkturalnych (s.141). Wyjaśnienie tego zagadnienia może wynikać z istotnego znaczenia wahań zapasów w przemyśle spożywczym, co jest charakterystyczne dla cykli Kitchina. Osiągnięciem tego rozdziału jest także odkrycie potwierdzone empirycznie, że spadki marż poprzedzały okresy dobrej koniunktury, jak również to, że w badanych latach 2000-2013 nastąpiło zmniejszenie zmienności marż. Wynikało to zarówno z procesów transformacji, jak i koncentracji w przemyśle spożywczym. Przedstawione argumenty jednoznacznie wskazują na pozytywną ocenę tej części pracy.

Kluczowym dla celów i weryfikacji hipotez jest rozdział czwarty. Dotyczy on interakcji między marżami przemysłu spożywczego i koniunkturą gospodarczą. Z analiz wynika, że marże w przemyśle spożywczym zachowują się antycyklicznie (aczkolwiek wynik ten nie potwierdziły wszystkie zastosowane metody). Interesująca jest konkluzja odnośnie tego, że marże mają charakter wyprzedzający w dolnych punktach zwrotnych i opóźniony w górnych punktach koniunktury, co nie potwierdziło, jak słusznie zauważa Doktorantka, całkowicie drugiej hipotezy badawczej. Ponadto, jak wynika z badań, w średnim okresie ożywienie gospodarcze skutkuje spadkiem marż. Warto byłoby więcej miejsca poświęcić na wyjaśnienie tego zagadnienia. Wątpliwości w tym rozdziale pojawiają się w przypadku badania wpływu czynników egzogenicznych (szoków) na cykliczność marż. Chodzi mi tu o dobór zmiennych. W przypadku szoków w polityce fiskalnej przyjęto między innymi wydatki na obronę i stopę referencyjną. Tymczasem pierwsze z wymienionych miały w Polsce w badanym okresie charakter quasi stałych wydatków i raczej niewysokie znaczenie w wydatkach budżetowych. Samo wyjaśnienie, że podobne badania były zrealizowane w ten sposób dla USA jest niewystarczające ze względu na inne znaczenie wydatków na obronę w tym kraju. Z kolei stopa referencyjna (rozumiem, że NBP) dotyczy rentowności bonów (z tekstu pracy wynika, że pieniężnych bo emitowanych przez NBP, s.150) w ramach operacji otwartego rynku i związana jest z polityką pieniężną (a nie fiskalną). Natomiast dla szoków w polityce monetarnej przyjęto między innymi bez szerszego merytorycznego uzasadnienia indeks cen energii. Niezależnie od podnoszonych uwag, rozdział ten oceniam pozytywnie, tym bardziej że wątpliwości nie dotyczyły bezpośrednio kwestii kluczowych dla celu głównego i hipotez badawczych.

Praca kończy się podsumowaniem i wnioskami, które potwierdzają umiejętności samodzielnego rozwiązywania przez Doktorantkę problemów badawczych. Sformułowano wnioski, które konsumują wcześniejsze analizy. Jak stwierdza Autorka wzrostowi marż towarzyszy pogorszenie koniunktury, natomiast wraz z jej poprawą ma miejsce spadek marż. Potwierdza to założenia przyjmowane w modelach neokeynesowskich oraz teorię Michała Kaleckiego odnośnie monopolizacji struktur rynkowych w warunkach pogorszenia koniunktury. Podkreślenie wymaga nakreślenie przez Autorkę rekomendacji dla dalszych badań w tym obszarze, interesujące uwagi metodyczne, jak i wnioski aplikacyjne.

6. Wyniki badań. Doktorantce udało się osiągnąć interesujące wyniki badań oraz efekty naukowe. Poza wcześniej wymienionymi zaliczam do nich:

- metodyczne walory pracy związane z usystematyzowaniem badania związków pomiędzy marżami a cyklem koniunkturalnym. Chodzi tu także o aplikację tych metod na płaszczyznę współczesnej myśli ekonomicznej
- zdiagnozowanie i skwantyfikowanie mechanizmu interakcji pomiędzy marżami i cyklem. Mam tu na myśli sekwencję przyczynowo skutkową: wzrost PKB implikuje spadek marż, a malejące marże przyczyniają się do spadku PKB. Rosnące marże mogą zatem, zdaniem Doktorantki, przyczyniać się do zakończenia okresu dobrej koniunktury i odwrotnie.
- przeprowadzenie metaanalizy, często niejednoznacznych wyników badań. Autorka wykazała się przy tym dużym obiektywizmem

II. Dyskusja i pozostałe uwagi

W rozprawie pojawiają się także wątki polemiczne i pozostałe uwagi. W szczególności zaliczam do nich:

- brak umieszczenia streszczenia rozprawy we wstępie
- stwierdzenie, że *...koniunktura to splot okoliczności, warunki wywierające na coś jedynie pozytywny wpływ* (s.12) ? Przecież ten wpływ może mieć także charakter negatywny
- w rozważaniach nad zagadnieniem określenia produktu potencjalnego (dla PKB) Doktorantka wykorzystuje prawo Okuna (właściwie jest to empiryczna

prawidłowość), zaznaczając iż przy pełnym zatrudnieniu i braku nadmiernej inflacji stopa bezrobocia wynosi 4 %, a wzrost bezrobocia o 1 p.p. pociąga za sobą wzrost odchylenia produktu rzeczywistego od potencjalnego o 3 p.p. Tymczasem należałoby zaznaczyć, że prawidłowość ta z tak określonymi wielkościami dotyczyła gospodarki USA w ostatnich dekadach XX w. (s.13). W przypadku Polski wielkości te są odmienne

- trudno zgodzić się z Doktorantką, że koszty pracy stanowią 75 % dochodu narodowego (s.14). Z badań Fundacji Kaleckiego wynika, że przykładowo w Polsce w roku 2014 udział ten wynosił 47 %, przy średniej europejskiej 56 %
- należy wystrzegać się określeń typu: dynamika zmian (s.22), okres czasu (s.81)
- o ile rozumiem przyjęcie w estymacji parametrów uogólnionej funkcji Cobba-Douglasa nominalnych wartości to uzasadnienie tego iż obarczone jest to mniejszym błędem (w porównaniu do wielkości realnych i związana z tym konieczności użycia stosownych wskaźników) nie jest satysfakcjonujące (s.111)
- interesująca byłaby bardziej pogłębiona ekonomiczna interpretacja wyników testów przyczynowości Grangera dotyczących tab. 4.11 (s. 166).
- niedosyt wywołuje brak szerszego odniesienia się Autorki do stwierdzenia, że *...marże stawały się procykliczne jedynie pod wpływem szoku technologicznego...* (s.187). Wymagałoby to komentarza.

III. Konkluzja

Przechodząc do ostatecznej konkluzji stwierdzam, iż przedstawiona przez Panią mgr Justynę Kufel-Gajda rozprawa jest oryginalnym rozwiązaniem problemu naukowego i istotnie wzbogaca wiedzę na temat powiązań zmienność marż w przemyśle spożywczym z cyklem koniunkturalnym. Dysertacja wnosi wiele interesujących, rzetelnie udokumentowanych ocen, opartych o wnikliwe analizy i może być w kolejnym etapie podstawą monografii naukowej. Rozprawa posiada także walory aplikacyjne i wynikające stąd możliwości wykorzystania propozycji Autorki w procesie wykorzystania warsztatu metodycznego. Pani mgr Justyna Kufel-Gajda udowodniła, że ma predyspozycje do prowadzenia rzetelnych, interesujących, wręcz wyrafinowanych badań. Na uwagę zasługuje także to, że przeprowadzone badania zostały przeprowadzone w oparciu o grant badawczy

NCN. Podniesione niedostatki nie są na tyle znaczące, by osłabić walory naukowe oraz poznawcze pracy. Autorka wykazała się przy tym dużą wiedzą teoretyczną z zakresu dyscypliny naukowej: ekonomia, w specjalności: ekonomia rolna. **Jednoznacznie stwierdzam, iż recenzowana rozprawa w bardzo wysokim stopniu spełnia wymogi stawiane pracom doktorskim (art. 13 ust 1 ustawy z dnia 14 marca 2003 r., o stopniach naukowych i tytule naukowym (z późn. zmianami) z zakresu nauk ekonomicznych, w dyscyplinie ekonomii i wnoszę do Wysokiej Rady Naukowej Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – PIB w Warszawie o przyjęcie rozprawy i dopuszczenie Pani mgr Justyny Kufel-Gajda do jej publicznej obrony.**

Dr hab. Aleksander Grzelak, prof. nazdw. UEP